

тичне и теоретске наставе. Слаби изгледи за запослење, слаба плата, укратко, слаба перспектива одвраћала је омладину од стручних школа. Стручне школе биле су слабо развијене и слабо посећиване у упоређењу са школама за опште образовање. Просечно је долазило на једног ђака стручне школе преко 16 ђака гимназијалаца, а на једну стручну школу 19 гимназија²⁶

Када је реч о средњим пољопривредним школама,²⁷ њихов број у Југославији је после ослобођења брзо растао. Поред обновљених старих средњих школа и подизања нижих пољопривредних школа на ранг средњих,²⁸ осниване су и нове средње пољопривредне школе – пољопривредни техникуми:

	Укупно	Пољопр.	Индустр.	Саобраћ.	Економск.	Медицин.
1938/39.	55	3	10	4	34	4
1949/50.	241	50	64	14	66	47
1950/51.	243	54	64	15	65	45
1951/52.	214	49	54	14	57	40
1952/53.	199	42	51	9	54	43

Извор: *Srednje stručne škole na kraju 1952/53 školske godine*, (Београд, 1954), 3–8.

Из табеле је видљиво да се, у односу на период до 1941, убедљиво највише повећао управо број средњих пољопривредних школа. Током школске 1950/51. њихов број достиже максималних 54, па се затим смањује на 42 у школској 1952/53. години. Занимљиво је уочити да су 1939. од 55 средњих стручних школа само три, односно 5,45% биле пољопривредне школе. После рата удео средњих пољопривредних школа повећао се на око 20%. Ову експанзију пољопривредног школства треба посматрати у оптици једног од најважнијих задатака транзиционог периода – социјалистичке реконструкције пољопривреде. У погледу врсте образовања која се могла добити у средњим пољопривредним школама, оне су се делиле на школе општег типа и специјализоване. За разлику од периода до 1941, ма-

26 Zihnerl, „Zadaci našeg školstva i naučnih ustanova“, 155.

27 За историјат појединих пољопривредних школа видети: Стојан Петровић, *Сто година пољопривредних школа у Србији 1853–1953*, (Београд: Задружна књига, 1956).

28 Петровић, *Сто година пољопривредних школа*, 129.

турантима средњих стручних школа био је отворен непосредан пут за високо образовање, у својству ванредних студената.²⁹

Распоред средњих пољопривредних школа по републикама био је следећи: од укупно 42 школе у Србији их је 1953. било 15 (при чему их је највише било у централној Србији – чак 11, у Војводини – три, а на Косову – једна), у Хрватској – 12, у Босни и Херцеговини – седам, у Македонији – четири, у Словенији – три и у Црној Гори – једна. Није без значаја нагласити да у Војводини, која је на изванредан начин синоним за пољопривредну производњу, до 1941. године није постојала ниједна средња пољопривредна школа.³⁰

Када је реч о броју ученика, у односу на Краљевину Југославију повећање је било вишеструко, што се види из следеће табеле, која приказује број ученика средњих пољопривредних школа према одабраним школским годинама:

Шк. година	1938/39.	1949/50.	1950/51.	1951/52.	1952/53.
Бр. ученика	501	8.186	9.349	6.120	5.769

Извор: *Statistički godišnjak FNRJ*, (Београд: Savezni zavod za statistiku, 1954), 320.

Може се приметити да је број ученика у средњим стручним пољопривредним школама после 1950/51. нагло опао. То је била појава која је пратила стручне школе скоро свих профила. Наиме, од 1950/51. за само две године, тј. до школске 1952/53. број ученика у средњим стручним школама опао је са 65.940 на 42.908.³¹

Савезно министарство пољопривреде није имало ингеренције над управом пољопривредних школа, која је била у надлежности републичких влада, али је оно ипак прописивало који ће се програм изводити и по којим уџбеницима.³² Због великог значаја који је придаван механизацији пољопривреде, савезна влада је октобра 1945. основала специјализовану пољопривредно-машинску школу у Земуну, која је била једина средња школа која се налазила под непосредном управом савезног министарства пољопривреде.³³ Током

29 Petrović, Šunjevarić, *Stručno obrazovanje*, 9; *Средње стручне школе НР Србије*, (Београд: Знање, 1950), 5.

30 Петровић, *Сто година пољопривредних школа*, 128.

31 *Neki problemi školovanja stručnih kadrova*, 19.

32 АЈ, СПШ, 66, 465, (Решења Министра пољопривреде о наставним плановима за поједине предмете у пољопривредним школама).

33 Правилник о оснивању и организацији Савезне пољопривредно-машинске школе у Земуну, *Службени лист ДФЈ* 80/1945.

зиме 1945/46. у школи је одржан курс за инструкторе за потребе тракторских курсева, које је требало организовати широм земље.³⁴ Школа је новембра 1946. премештена у Винковце.³⁵

Средња пољопривредно-машинска школа отворена је најпре за потребе попуњавања кадра пољопривредно-машинских станица (ПМС), за потребе социјалистичких пољопривредних газдинстава – државних и задружних – као и за потребе машинске индустрије.³⁶ Ученици ове школе махом су били стипендисти савезног министарства пољопривреде. Међутим, само је прва генерација ученика била распоређена у ПМС: већ од друге генерације ПМС више нису постојале, па су свршени средњошколци упућивани на рад у фондове за механизацију.³⁷

Ова школа била је јединствена по профилу кадра који је образовала, не само у Југославији већ и када се посматрају друге земље источне Европе.³⁸ Иако је школовање ових ученика било намењено превасходно за потребе социјалистичког сектора, они су преко организација у којима су били запослени, у мери у којој је то било предвиђено локалним пољопривредним плановима, учествовали и у обради имања инокосних сељака. Школовање је трајало четири године и матуранти ове школе били су у свему изједначени са свршеним ђацима других потпуних (четворогодишњих) пољопривредних школа.³⁹

34 А. Патарчић, „Преглед изобразбе кадрова у пољопривредно-машинској служби“, *Тракторист* 1/1947, 16–17.

35 Решење о оснивању Савезне средње пољопривредно-машинске школе у Винковцима, *Службени лист ФНРЈ* 99/1946.

36 Патарчић, „Преглед изобразбе кадрова“, 18.

37 Организационе форме социјалистичког сектора пољопривреде још увек нису довољно проучене у свим аспектима, што важи и за фондове за механизацију, који су представљали краткотрајну установу преко које се остваривало рудиментарно самоуправљање у радним задругама. Опширније: Милошевић, *Аграрна политика у Југославији*, 463.

38 Решење о оснивању Савезне средње пољопривредно-машинске школе у Винковцима, *Службени лист ФНРЈ* 99/1946; Решење о измени Решења о оснивању Савезне средње пољопривредно-машинске школе у Винковцима, *Службени лист ФНРЈ* 21/1948; М. Ј. „Пољопривредно-машински техникум у Винковцима“, *Социјалистичка пољопривреда* 2/1951, 100.

39 АЈ, СПШ, 49, 376, (Правилник о раду Школе за пољопривредно стројарство у Винковцима).

ИЗАЗОВИ ШКОЛОВАЊА

Рад у обновљеним и новим пољопривредним школама⁴⁰ није био нимало лак. На једној конференцији је истакнуто да у пољопривредним школама владају веома лоши услови и да оне „више личе на казамате“.⁴¹ Недостајао је и основни инвентар за наставу, учила, оскудевало се у стоци, као и интернатском намештају.⁴² На састанку Управе за агитацију и пропаганду 2. јула 1949. Родољуб Чолаковић је помињао идеју да се при Министарству лаке индустрије ФНРЈ формира чак посебна управа за школска учила.⁴³ Тек од 1950. у Вршцу је, при пољопривредној школи, постојало и предузеће за производњу пољопривредних учила.⁴⁴ Школске економије биле су мале и недовољне за стручну праксу, коју су ђаци обављали и на ДПД као и у СРЗ.⁴⁵

40 О свакодневици и раду пољопривредних школа објављен је већи број пригодних публикација. Видети нпр.: *Деведесет година Пољопривредне школе са домом ученика: 1923–2013*, прир. Милан Гајић, Миlena Петровић, (Ваљево: Пољопривредна школа са домом ученика, 2013); *150 godina poljoprivrednoga školstva u Križevcima*, (Križevci: Visoko gospodarsko učilište, Srednja gospodarska škola, 2010); Светомир Д. Томић, *Осамдесет година Пољопривредне школе Александравац – Жупа и путеви пољопривредног образовања: 1925/26.–2005/06*, (Александровац: Средња школа „Свети Трифун“, 2006); Живан Стојковић, Хранислав Ракић, *Сто година пољопривредне школе у Лесковцу 1904–2004*, (Лесковац: Пољопривредна школа Лесковац, 2004); Драган П. Велемир, *Осамдесет година Пољопривредне школе „Вршац“: 1921–2001*, (Вршац: Пољопривредна школа „Вршац“, 2001); Миломир Јовановић, Богомир Михајловић, *100 година Пољопривредне школе у Краљеви: 1882–1982*, (Краљево: Образовни центар Краљевачки октобар, 1983); Брана Митровић, Владимир Красић, *70 година пољопривредне школе у Лесковцу*, (Лесковац: Пољопривредни школски центар „Слободан Пенезић - Крцун“, 1975); Андрија Миљивојевић и др., *Педесет година средње пољопривредне школе у Ваљеви*, (Ваљево: Школски центар за пољопривредно образовање „Бора Атанацковић“, 1972); Ivan Ciglar, Vladimir Heraković, Mato Katičić, *Spomenica Poljoprivredne škole u Slavonskoj Požezi prigodom 80-godišnjice osnutka i rada: 1885–1966*, (Slavonska Požega: Poljoprivredna škola, 1966); *Poljoprivredna škola u Križevcima: prigodom 90-godišnjice rada: 1860.–1950*, (Križevci: Poljoprivredna škola, 1950).

41 АЈ, СПШ, 2, 25, Записник са конференције пољопривредних стручњака и ветеринара одржане у земаљском Министарству пољопривреде од 8–11 октобра 1945.

42 *Statistički godišnjak FNRJ*, (Београд: Savezni zavod za statistiku, 1954), 325.

43 АЈ, фонд 507, Савез комуниста Југославије, Идеолошка комисија VIII, 2–b–23, Записник са састанка Управе за агитацију и пропаганду СК КПЈ по питању нижих и средњих стручних школа и течајева и уметничких школа који је одржан 2. јула 1949. г.

44 „Прво предузеће за производњу пољопривредних учила“, *Социјалистичка пољопривреда* 1/1951, 88–89.

45 АЈ, СПШ, 119, 742, Тромесечни извештај о проблематици уздизања средњег стручног кадра (Србија).

Пошто је после рата веома брзо отворен велики број школа, наставни кадар је био недовољно припремљен, настава неадекватна, док за велики број предмета нису постојали никакви уџбеници. Недостајао је и инвентар, нарочито пољопривредне машине на школским имањима, лабораторије, разна друга учила.⁴⁶ Најпосле, у многим случајевима – није било ни ђака. Ученици виших разреда били су ангажовани на фронту, што је 1944/45. нарочито било осетно у Србији.⁴⁷

Разумљиво, постојао је и проблем наставног кадра. Било је много хонорарних и мало сталних наставника, а при томе је њихово оптерећење било велико јер су, поред наставе, били руководиоци појединих грана пољопривредне производње на школским добрима. Осим тога, очекивало се и да наставници пољопривредних школа „не могу бити изван иједне акције у срезу и граду, кад се ради о унапређењу пољопривреде“.⁴⁸ Зато је постојала тежња да се ангажује што више сталних наставника, свршених инжењера агрономије.⁴⁹

Већи број наставника био је потребан како су се смењивале године у новооснованим школама, јер се повећавао број разреда. Тако је до 1950. више од половине наставника у пољопривредним школама директно са факултета отишло у наставу.⁵⁰ Они су ученике преоптерећивали „непотребним градивом“, а сами нису могли да покажу „ни најобичније техничке радове“, па су из средњих школа излазили техничари „без познавања технике окопавања, регулисања плуга, подајања сисанчади и слично“.⁵¹

Проблем је представљао и то што наставни кадар у пољопривредним школама на факултету није био подучаван у домену педагошке групе предмета, па су у наставу улазили без икакве спреме

46 М. Шуњеварић, „О неким проблемима средњих пољопривредних школа у НР Србији“, *Наша стручна школа* 5–6/1953, 6.

47 Када је фебруара 1945. обновљен рад средње пољопривредне школе у Ваљеву, отпочело се са радом само у првом разреду – генерација другака и трећака била је масовно на фронту, а није било ни довољно смештајних капацитета. Пракса за четврту годину такође није организована. И наредне школске године трећаци нису пошли у школу „јер се највећи број ученика овог разреда још налазио у војним јединицама“. Андрија Миливојевић и др., *Педесет година средње пољопривредне школе у Ваљеву*, (Ваљево: Графичко издавачко предузеће „Милић Ракић“, 1972), 79–80.

48 М. Медић, „Средње пољопривредне школе треба да постану расадници напредне пољопривреде“, *Напредна пољопривреда* 9/1952, 13.

49 АЈ, СПШ, 119, 742, Тромесечни извештај о проблематици уздизања средњег стручног кадра, (Србија); АЈ, СПШ, 119, 742, (Синтеза тромесечних извештаја министарства народних република).

50 Медић, „Средње пољопривредне школе“, 10.

51 *Исто*.

за наставнички позив.⁵² Тако се у извештају за средњу пољопривредно-машинску школу у Винковцима констатује да су наставници углавном људи „без икаквог педагошког знања“ и да су због тога често падали у грешке чак и без зле намере, нарочито у погледу оцењивања, „на чему су ђаци најосјетљивији“.⁵³ Настава није била прилагођена узрасту ученика, а школе су третиране као „мали пољопривредни факултет“, са преамбициозним програмом, који је некада укључивао универзитетске уџбенике, у недостатку адекватних средњошколских.⁵⁴

У погледу предмета, постојала је велика разноликост, у зависности од типа пољопривредне гране за који је кадар школован, али је извесна пажња посвећивана и питањима општег образовања, па и политичког и економског система. У прве две школске године, поред стручних и општеобразовних, изучавани су и предмети *политичка економија* и *Устав са законодавством*. Од 1947. срећемо предмете *привредни систем ФНРЈ*, *пољопривредна економија* и *Устав са законодавством*, са извесним изменама током појединих школских година, махом у називима и броју часова ових предмета. У време велике реформе за школску 1952/53, поред задржаних економско-политичких предмета уводи се и *дијалектички и историјски материјализам*. Међутим, овај предмет је укинут већ у школској 1956/57. години. Постојање општеобразовних и предмета везаних за изучавање економско-политичког система требало је да омогући да се „изгради социјалистички стручњак, који има широк видик и који је добар познавалац своје струке, те може смело да закорачи у првом реду у проблеме своје струке као и у проблеме друштвених наука“.⁵⁵

Уопштено говорећи, и пољопривредне, као и друге средње школе имале су исти проблем: неадекватност наставног плана и програма. Средином посматраног периода, на седници Управе за агитацију и пропаганду, 2. јула 1949. Родољуб Чолаковић је нарочито нагласио недовољну пажњу која се посвећивала изради нових наставних програма. Док су најпоузданији кадрови распоређивани на привред-

52 Исто, 11. - Овај проблем опстао је и у наредној деценији, како је показало истраживање: Theodore Buila, *Agricultural Education in Yugoslavia*, (Thesis, Ph. D., New York State College of Agriculture, Cornell University, Ithaca, 1968).

53 АЈ, СПШ, 117, 733, (Извештај о раду пољопривредно-машинске школе у Винковцима, 1947/48).

54 АЈ, СПШ, 119, 742, Извештај о успеху ученика на крају првог полугодишта 1948/49 год.

55 *Средње стручне школе НР Србије*, 5.

не задатке средњим стручним школама бавили су се, како се Чолаковић оштро изразио – обично „расходовани инжењери“.⁵⁶

Осим проблема са превеликим амбицијама у плану и програму, постојао је и проблем који је стање чинио „идеално лошим“: недовољна стручност наставника, непостојање никаквог плана, низак ниво наставе.⁵⁷ Било је случајева да наставници чак нису знали ни где се налазе школске економије.⁵⁸

Због великих потреба за стручним кадром (Петогодишњи план је предвиђао 90.000 кадрова са средњим образовањем) 1947. је, на препоруку Комитета за школе и науку, школовање у свим стручним средњим школама скраћено са четири на три године. Савезно министарство пољопривреде се томе опирало, остајући при ставу „да је неопходно потребно да школовање траје 4 године“. Комитет за школе и науку је, са своје стране, упозоравао Министарство да „неће бити могуће под тим условима извршити петогодишњи план“, предлажући да се школовање скрати бар на три и по године. Очекујући да ће се сажимањем градива и оријентацијом на њихову специјализацију постићи квалитетно образовање, Комитет је сматрао да је „скраћивање трајања школовања мањи уступак, него снижење броја нових кадрова, који су привреди преко потребни“.⁵⁹ Овај предлог је на крају прихваћен, али пошто је до 1949. обезбеђен неопходни кадар, министар пољопривреде донео је решење којим је школовање у пољопривредним техникумима поново враћено на четири године.⁶⁰ Ово је, разуме се, била општа одлука на савезном нивоу. Министар за науку и културу Родољуб Чолаковић је у расправи о буџету за 1949. годину нарочито истакао да је скраћење на три године, „иако је углавном задржан програм наставе за четири године, утицало (...) знатно

56 АЈ, 507 VIII, 2–b–23, Zapisnik sa sastanka Uprave za agitaciju i propagandu СК КРЈ по питању nižih i srednjih стручних škola i течајева i уметничких škola који је одржан 2. јула 1949. г.

57 Стојан Петровић, „Осврт на извршење Петогодишњег плана уздизања пољопривредних техничара и на резултате рада средњих пољопривредних школа“, *Гласник пољопривредних стручњака НР Србије* 4/1951, 6; М. Панић, „За већу стручност у средњим и нижим пољопривредним школама“, *Гласник пољопривредних стручњака НР Србије* 6/1951, 23–24.

58 Медић, „Средње пољопривредне школе“, 10.

59 АЈ, фонд 315, Комитет за школе и науку Владе ФНРЈ (КШН), 29, 76, Образложење трогодишњег трајања школовања у пољопривредном техникуму.

60 АЈ, СПШ, 120, 744, (Решење савезног Министра пољопривреде, 14. јануар 1949).

на квалитет кадрова“, најавивши том приликом повратак четворогодишњег образовања у средње школе.⁶¹

Од 1949. савезна влада је прописала и Опште упутство о средњим стручним школама, којим је утврђено да оне трају четири године, а изузетно и пет година. Упис у школе вршио се према плану који су израђивала републичка министарства просвете у сарадњи са планским комисијама.⁶² Са децентрализацијом система од 1952. године било је предвиђено да стручне школе могу оснивати и народни одбори срезова (градава), предузећа, занатске, трговачке и угостиољске коморе, привредна удружења, привредне коморе, републички органи и савезне установе. У појединим случајевима тражила се сагласност републичких министарстава надлежних за просвету. Издавање средњих стручних школа из надлежности гранских министарстава супституисано је обавезом оснивача да рад на оснивању стручних школа координира са органима надлежним за одређену делатност (привредну или другог типа).⁶³

Један од највећих проблема у раду школа представљали су уџбеници. Колико је стање са уџбеницима у средњошколском образовању уопште било лоше, говори податак да се у једној грађевинској школи радило по уџбенику из 1898.⁶⁴ Недостатак уџбеника је надокнађиван тако што су наставници умножавали своја предавања и давали их ученицима да их препишу, што је оцењено у једном извештају као добар метод рада јер „путем самог преписивања ученици савлађују материјал“. Међутим, проблем је био у томе што је овај „метод преписивања“ био за ученике „обавезан у слободном времену“.⁶⁵ У Словенији су у појединим школама проблем недостатка уџбеника решавали прављењем скрипта,⁶⁶ што је и иначе Комитет за школе и науку препоручивао као метод.⁶⁷

Иако се оскудевало у уџбеницима, држава је доста строго контролисала њихово писање. За уџбенике је објављиван конкурс, на који

61 (Говор министра Родољуба Чолаковића), *Četvrto vanredno zasjedanje Saveznog veća i Veća naroda, 26–30 decembra 1948 godine, Stenografske beleške*, (Beograd: Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, 1949), 108–109.

62 Опште упутство о средњим стручним школама, *Службени лист* 78/1949.

63 Уредба о стручним школама, *Службени лист* 39/1952.

64 АЈ, КШН, 28, 68, Записник са прве седнице Комисије за уџбенике и учила при Комитету за средње и ниже стручне школе, одржане 6 јануара 1948 године.

65 АЈ, СПШ, 119, 742, (Извештај о раду пољопривредних школа у Црној Гори).

66 АЈ, СПШ, 119, 742, (Извештај о раду пољопривредних школа у Словенији, 1949).

67 АЈ, КШН, 228, 68, Записник са прве седнице Комисије за уџбенике и учила при Комитету за средње и ниже стручне школе, одржане 6 јануара 1948 године.

су се јављали заинтересовани аутори са својим рукописима.⁶⁸ Тако се на расписани конкурс Министарства пољопривреде за 39 уџбеника до фебруара 1947. јавило 68 аутора.⁶⁹ За предложене рукописе биле су формиране комисије за рецензирање, које нису биле нимало попустљиве према ауторима, па су за већину рукописа уџбеника чије су рецензије сачуване изрицане веома строге оцене, како у стручном тако, понекад, и у политичком погледу.⁷⁰

Као карактеристичан пример могу се узети рецензије рукописа за уџбеник за домаћичке школе *Домаће газдинство*. Аутору су два рецензента приговорила застарелост погледа на родне улоге у друштву, као и, како стоји у једној рецензији, занемаривање чињенице да „кад опада економска превласт, кад средства производње постају заједничка – друштвена, престаје превласт човека над човеком, човека над женом“.⁷¹ За процену самих реферата рецензентата формирана је посебна Савезна комисија у коју су улазили најугледнији пољопривредни стручњаци.⁷² Такође, сваки уџбеник је требало да прегледају и педагози, који би све уџбенике са педагошке стране проучили и оценили.⁷³ „По завршетку тако важног посла све реферате од рецензора и чланова Савезне комисије као и записнике треба чувати у поверљивој архиви као доказ о објективности у избору и оцени уџбеника“, каже се у акту о оснивању Савезне комисије.⁷⁴ Питање уџбеника нарочито је актуализовано 1950. године у контексту ширег захвата у области просветне политике који је предвиђала Резолуција Трећег пленума ЦК КПЈ. У закључку са потоњег саветовања републичких министарстава нарочито је наглашена потреба да се што пре обезбеде домаћи уџбеници како би се елиминисала употреба преведених.⁷⁵

68 АЈ, СПШ, 66, 465, (Решење савезног Министра пољопривреде о расписивању конкурса за уџбенике из већег броја предмета).

69 АЈ, КШН, 28, 66, (Допис Министарства пољопривреде Комитету за школе и науку, 25. фебруар 1945).

70 Већи број рецензија за предложене уџбенике налази се у: АЈ, СПШ, 39, 334; АЈ, СПШ, 66, 465; АЈ, СПШ, 118, 736.

71 АЈ, СПШ, 118, 736, (Рецензија рукописа за уџбеник *Домаће газдинство*).

72 АЈ, СПШ, 66, 465, (Одлука о постављању чланова Савезне комисије за оцену уџбеника за средње пољопривредне школе); АЈ, КШН, 28, 66, (Допис Министарства пољопривреде Комитету за школе и науку, 25. фебруар 1945).

73 АЈ, КШН, 29, 76, (Одређивање комисије за преглед уџбеника за средње пољопривредне школе).

74 Исто.

75 „Zaključci sa savetovanja ministara prosvete održanog 9. i 10. januara 1950“, *Savremena škola* 1–2/1950, 25.

Приликом уписа у школу водило се рачуна о социјалним, али и политичким критеријумима. При једнаким условима између два кандидата за добијање повластица (као што је, примера ради, било ослобађање од трошкова за боравак у интернату), првенство су имали ученици слабијег имовног стања, затим они чији су родитељи били учесници НОБ-а, они који су потицали из породица жртава фашизма, као и деца чланова СРЗ.⁷⁶ У том контексту упечатљива је животна прича дечака Душана, који је, док му је отац радио као пољар, „одлазио у њиву са мајком да јој помогне да са примитивним справицама обраде мало имање“. Желећи да се школује, дечак је „са малим дрвеним коферчићем у који му је мајка спаковала мало веша“ стигао у град у којем је била средња пољопривредна школа. После годину дана, избио је рат, Душанов отац је стрељан, а он је радио код сеоских газда. Чувајући стада по ливадама, дошао је у додир са партизанима и постао њихов курир. После рата је наставио школовање, завршивши школску годину „са одличним успехом“, а на новогодишњој конференцији изабран је за руководиоца актива, чиме су другови показали „поштовање и љубав“ према некадашњем партизанском куриру. Чланак о њему се завршава следећим речима: „Данас Душан вредно учи. Он пред собом има још увек задатак који је као дете поставио – да буде пољопривредни стручњак – агроном“.⁷⁷

У раду школа било је и разноврсних дисциплинских проблема. У једној школи у Босни и Херцеговини се десио „случај колективног кршења радне дисциплине од стране ученика“, али је ситуација решена „енергичним казнама“.⁷⁸ Нису били ретки случајеви искључивања ученика из школе, уз забрану уписа у другу школу на читавој територији ФНРЈ.⁷⁹ Та забрана била је, у основи, аутоматска. Постојала је, међутим, пракса да се омогући ученицима искљученим из школе у једној републици да школовање доврше у другој. Према тумачењу Комитета за школе и науку, оваква појава сматрана је ни мање ни више него противуставном.⁸⁰

76 АЈ, СПШ, 117, 733, (Распис Министарства пољопривреде НР Хрватске о упису у први разред средњих пољопривредних школа школске 1948/49).

77 Д. М., „Будућност сеоског детета“, *Млади задругар* 4/1949, 17.

78 АЈ, СПШ, 119, 742, Тромесечни извештај о раду средњих пољопривредних и ветеринарских школа.

79 АЈ, СПШ, 119, 742, (Образложења искључења ученика из средњих пољопривредних школа).

80 АЈ, СПШ, 117, 733, (Допис Комитета за школе и науку Министарству пољопривреде ФНРЈ).

Карактеристичан је, међутим, и један документ који сведочи о настојањима да се у односе ученика и наставника унесе више педагошког, а мање дисциплинског деловања: „из записника о саслушању ове ученице (која је искључена из школе – прим. С. М.) не види се колико је наставнички збор, пре него што је донео овако строгу одлуку, уложио труда да помогне овој другарици. Напротив, из записника се да закључити да се наставници школе у Крижевцима формалистички и непедagoшки односе према васпитању омладине, да не осећају довољно дух нове школе и да васпитању прилазе без довољно топлине и љубави према својим васпитаницима“. Препоручујући наставницима да прочитају *Педагошку поему* од познатог совјетског педагога Макаренка, савезно министарство је заузело став да ученицу не треба искључити из школе.⁸¹

Ради постизања што бољег успеха у школовању ученика, међу пољопривредним школама су организована такмичења, чије је одржавање прописивало савезно министарство пољопривреде. Школе су се такмичиле у постигнутом успеху у настави, уређењу и одржавању збирки (примерака разних плодова, хербаријума и сл.) и изради наставних средстава, у културно-просветном уздизању, у постигнутим резултатима у раду на школским економијама, у разним акцијама на селу (уништавање штеточина, држање предавања, уређење гробова палих бораца итд.), па чак и у „висини организације у погледу дисциплине рада у школи, интернату и газдинству“.⁸²

Приликом контроле рада једног броја средњих пољопривредних школа у Министарству пољопривреде је почетком 1949. ипак сачињен доста обесхрабрујући извештај. Према констатацији савезног министарства, пре свега сама републичка министарства нису имала добар увид у стање у овим школама. Било је више школа у којима уопште није био извршен план уписа. Од прегледаних школа у Србији и Хрватској, само је по једна у обе републике имала израђен план рада. Слаба припрема, кашњење, па и недолазак наставника на наставу такође су уочавани као чест проблем. За поједине предмете нису били на време обезбеђени наставници, па је настава заостајала. За све школе је оцењено да наставници не посвећују довољно пажње стручном и педагошком усавршавању, да „нису добри васпи-

81 АЈ, СПШ, 66, 465, (Допис Министарства пољопривреде ФНРЈ школи у Крижевцима).

82 АЈ, СПШ, 117, 946, (Извештаји о резултатима такмичења).

тачи својих ученика“ и да су ученици „по завршетку предавања препуштени сами себи“.⁸³

Због кривице наставника, сматрали су у Министарству, многи ученици пољопривредне школе у Ваљеву напустили су школовање и „одлазе у индустрију“. У методици наставе примећивао се формализам, који је био „карактеристика старе школе“. Осим школе у Вршцу, ниједна од посећених школа није усклађивала „теорију са праксом“. Као нарочит проблем истицан је лош смештај у интернатима и недовољна брига за ученике, нарочито болесне, при чему се дешавало да ни лекар није позиван „кад је то стварно потребно“. Стање исхране је такође било лоше, па су ђаци у хлебу проналазили „канап и друге прљавштине“ или су пак, као у школи у Зарчетју, добијали непечен хлеб „гори (...) од хлеба који добија остало грађанство у том месту“.⁸⁴ У једном извештају из 1949. из школе у Лесковцу „нарочито се напомиње да се морало сваких 15 дана по један дан обуставити настава да би се могло извршити купање ђака у градском купатилу које је удаљено од школе три километра, па су ђаци код доласка с купања изложени назебима. Исхрана добра, само се споро дели због недостатка судова.“⁸⁵

Ни међусобни односи у наставничким колективима нису били добри, како је утврђено у поменутој контроли. Ти су односи описивани као „нездрави“, што се одражавало на квалитет испуњавања наставних задатака, при чему се такво стање „негативно одражава и код ученика“.⁸⁶

Из таквих школа су излазили „недоучени пољопривредни техничари“, који су се у пракси „слабо сналазили“.⁸⁷ Главна замерка овом средњошколском кадру била је та што у производњи нису могли бити довољно искоришћени. Велики број њих био је премлад, са недовољном претходном спремом, а у производњи нису показали резултате који су се од њих очекивали, јер нису имали довољно практичног знања, стицаног на само четири до шест часова практичне наставе недељно, са обавезном једномесечном летњом праксом. Из школе су понели углавном теоретско образовање (некада је било и до девет часова теоријске наставе дневно).⁸⁸

83 АЈ, СПШ, 119, 742, (Извештај о стању у пољопривредним школама у ФНРЈ).

84 Исто.

85 Митровић, Красић, *70 година пољопривредне школе у Лесковцу*, 22.

86 Исто.

87 Медић, „Средње пољопривредне школе“, 8.

88 С. Петровић, „Осврт на извршење Петогодишњег плана уздизања пољопривредних техничара и на резултате рада средњих пољопривредних школа“, *Глас-*

Како би се стекао бољи увид у рад пољопривредних школа, савезно министарство пољопривреде је од републичких министарстава захтевало да се више посвете пољопривредним школама и да му шаљу тромесечне извештаје о стању у овим школама. Према првом таквом извештају из Србије, ситуација у школама почела је да се поправља захваљујући томе што је Министарство пољопривреде НР Србије почело да у школе шаље инструкторе, али је њих било недовољно – само три, на 17 средњих и 20 нижих пољопривредних школа, колико их је у том тренутку било.⁸⁹

Са истоветним проблемима као и друге пољопривредне школе сусретала се и поменута савезна пољопривредна школа у Винковцима. Средином 1949. „и надаље је стање такво, да је школа машинског смера, а само је потписани машинац, и то још директор, па само делимично долази у обзир као наставник“.⁹⁰ У савезном министарству овај проблем су намеравали да за почетак реше тако што би задржали као техничаре и предаваче „5-6 најбољих ученика“, матураната, а од Савезне планске комисије је затражено да један број дипломираних инжењера машинства распореди у ову школу.⁹¹ По завршеном школовању, у школи су заиста 1949. године као наставници задржани најбољи ученици, а они су били уписани и као ванредни студенти на Машинском факултету у Београду.⁹²

О броју ученика који ће се уписивати у средње школе и факултете, одлучивала је Савезна планска комисија, према потребама реализације Петогодишњег плана.⁹³ Пошто су се квоте ученика одређивале плански, за добре ученике се водила својеврсна борба. Управа пољопривредно-машинске школе у Винковцима изражавала је Министарству пољопривреде ФНРЈ незадовољство нарочито због држања НР Србије, из које за школску 1949/50. уопште нису одређени ученици, иако је „квота“ за Србију била 30 ученика. Изражавајући уверење да у овој републици „не намеравају уопште да изврше на њих разре-

ник пољопривредних стручњака НР Србије 4/1951, 6; М. Панић, „За већу стручност у средњим и нижим пољопривредним школама“, Гласник пољопривредних стручњака НР Србије 6/1951, 23–24.

89 АЈ, СПШ, 119, 742, Тромесечни извештај о проблематици уздизања средњег стручног кадра (Србија).

90 АЈ, СПШ, 119, 742, (Извештај о раду пољопривредно-машинске школе у Винковцима, мај 1949).

91 АЈ, СПШ, 119, 742, (Допис Министарства пољопривреде ФНРЈ Комисији државне контроле).

92 АЈ, СПШ, 119, 742, (Допис директора пољопривредно-машинске школе у Винковцима Министарству пољопривреде ФНРЈ).

93 АЈ, СПШ, 117, 733, План уписа у средње и високе школе у школској 1948/49.

зан упис“, управа школе је тражила интервенцију Министарства. Због таквог става Србије, школа је Министарству најавила да ће објавити конкурс у новинама за упис „из слободне руке“, како би се испунио уписни план, што ће се неминовно одразити на успех будући да ће у школу на крају доћи „оно што није могло нигде да се упише“.⁹⁴

Свршени ученици средњих пољопривредних школа добијали су назив пољопривредног техничара, али је у појединим радним организацијама ово звање било заправо на средини каријерног напредовања од млађег до вишег пољопривредног техничара.⁹⁵ Средњошколски кадрови били су запослени на радним местима у установама као руководиоци појединих стручних грана биљне и сточне производње, у својству теренских агронома и службеника пољопривредних машинских станица, стручњака сељачких радних задруга, руководиоца пољопривредних огледа за рад у лабораторијама и научним установама, као и у својству наставника нижих пољопривредних и ветеринарских школа и курсева.⁹⁶

Иако је постојала велика потреба за пољопривредним стручњацима, опет су пољопривредни техничари тешко налазили запослење. Државна добра и задруге су најчешће одбијале да запошљавају млади кадар, а администрацији нису били потребни у већем броју него што их је било. Тако је настајала парадоксална ситуација: кадра је било недовољно, а онај који је постојао остајао је неупослен. Тамо где је посла и потребе било, а то су задруге – због обостране одбојности – пољопривредни стручњаци се нису запошљавали ни у броју који би био најнужнији.⁹⁷

ЗАКЉУЧАК

Успеси и добри резултати у највећој мери су статистика; оно што привлачи пажњу јесу проблеми. Отуда је у изворима сачувано много више сведочанстава о недостацима, изазовима, негативним појавама, неуспесима. Ипак, ни статистика, ма колико била штура,

94 АЈ, СПШ, 119, 742, (Допис пољопривредно-машинске школе у Винковцима Министарству пољопривреде ФНРЈ).

95 *Средње стручне школе – техникуми у Србији*, (Београд: Комитет за средње и ниже стручне школе и курсеве НР Србије, 1948), 29.

96 *Средње стручне школе НР Србије*, (Београд: Знање, 1950), 39.

97 Б. Костић, „Коме недостају и где се крију наши пољопривредни кадрови“, *Гласник пољопривредних стручњака НР Србије* 4/1952, 3; М. Гојковић, „О неким питањима рада, запослења и праксе пољопривредних инжењера и техничара“, *Гласник пољопривредних стручњака НР Србије* 7–8/1952, 16.

није лишена речитости. Огроман узлет у оснивању пољопривредних школа почев од 1945. године значио је успех југословенског образовног система, упркос свим негативним појавама. Чак и када се имају у виду све негативне карактеристике рада, неспорно је да је наставни кадар попуњаван струњацима са завршеним високим образовањем, да се са највећом пажњом приступало изради уџбеника, да су огромни напори улагани да се обезбеде квалитетна учила. Због тога је најпре и потребно указати на ту димензију истраживане теме: изванредан напор и неспоран успех у погледу стварања макар минималних услова у изнимно тешким околностима.

Није неутемељена оцена истраживача школства у Србији Томислава Богавца да „период од првих неколико година после ослобођења земље спада вероватно у најблиставија и уједно најдраматичнија раздобља развоја српског и југословенског школства“.⁹⁸ Наслеђе старог система – кадровско, дидактичко или оно које се тицало општег поимања образовања – није било лако уклонити његовим револуционарним демонтирањем. Ургентна потреба да се задовољи глад привреде за стручним зањем наметала је брзину, форсирање бројности на штету квалитета, формализам у погледу идејно-васпитних садржаја. Настојања да се кроз образовни систем изграђује и социјалистички човек губила су у конкуренцији са потребом да „кадрови“ што пре узму учешће у производним процесима.

Држава је настојала да проблеме решава и системски, али и ситуационо – према месту јављања и њиховој тежини. Нити један приступ у изградњи система средњих школа у истраживаном периоду није се укоренио, већ су се решења проналазила чак и у дијаметрално супротним приступима. Смањење броја пољопривредних школа (после првобитног наглог повећања) повезано је, са једне стране, са општом тенденцијом спајања две или више школа у једну, али и са специфичностима у домену пољопривреде социјалистичке Југославије. Наиме, крајем периода обухваћеног овим истраживањем прекида се колективизација и престаје потреба за пољопривредним кадром у сељачким радним задругама, којима је, према замисли креатора просветне политике у области пољопривреде, требало да буде намањен највећи део овог кадра.

Живот и рад ученика у школама били су праћени свим карактеристикама хаотичног стања ратом разореног, сиромашног и револуционарним променама узбурканог друштва. Оскудица је савлађивана

98 Богавац, *Школство у Србији*, 46.

претежно ентузијазмом, али је у многим случајевима била приметна незаинтересованост због нејасних перспектива. Сваки аспект живота и рада требало је да одише новим садржајима, које није било лако реализовати у условима оскудних људских и материјалних ресурса. „Социјалистички стручњак“ требало је да настане у школи без одговарајућих уџбеника и наставних кадрова, који често, све и да су желели да одговоре очекивањима, нису знали нити разумели шта се од њих очекује. Сравнијући могућности и потребе, намеће се неминовно закључак да су творци система покушавали да досегну до недостижних циљева, али је зато извесно да је на том путу постигнут максимум могућег.

РЕЗИМЕ

По завршетку Другог светског рата југословенски политички и економски систем се суочио са огромном потребом за порастом броја школованих стручњака. Петогодишњи план (1947–1951) полагао је огромне наде у образовање техничара у средњим стручним школама. У поређењу са међуратним периодом, број средњих стручних школа се драстично повећао: са 55 у 1939. години на 243 у 1951, да би затим био смањен на 199 до 1953. године. Док су у међуратном периоду постојале само три средње пољопривредне школе (и већи број нижих), после Другог светског рата број се изразито повећао, на 52 у 1951. и 42 у 1953. Смањење броја средњих стручних школа било је првенствено резултат њихове претходне непотребне експанзије.

Средње пољопривредне школе биле су под надзором републичких министарстава пољопривреде и тек је 1952. систем децентрализован, тако да су и локалне заједнице и други недржавни субјекти могли да оснивају ове школе и да имају права оснивача. У истраживањима у периоду највећи изазов средњих пољопривредних школа били су сви видови оскудице: читаво друштво је било изразито сиромашно и опустошено ратом, наставни кадар је био недостатан, није било уџбеника ни приручника за многе предмете. Курикулум је био у сталној промени, а наставни кадар без искуства, састављен од младих, често преамбициозних наставника, који су школе третирали као „мале пољопривредне факултете“.

Упркос свим препрекама и недостацима, остаје неспорно да су бројни резултати ипак постигнути, пре свега у погледу броја и социјалног опсега ученика, школске мреже и образовног нивоа пољопривредних стручњака, који нипошто није био задовољавајући, али

је био далеко бољи него што би био без напора и ресурса који су у њега уложени.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Архив Југославије: Фонд 4, Савет за пољопривреду и шумарство; Фонд 315, Комитет за школе и науку Владе ФНРЈ; Фонд 507, Централни комитет Савеза комуниста Југославије; Фонд 509, Виша партијска школа.
- *Статистички годишњак ФНРЈ*. (1954).
- *Školstvo u FNR Jugoslaviji 1945–1951*. Beograd: Savet za nauku i kulturu FNRJ, 1952.
- *V Kongres KPJ*. Beograd: Kultura, 1949.
- *Службени лист ФНРЈ*
- *Četvrto vanredno zasedanje Saveznog veća i Veća naroda, 26–30 decembra 1948 godine, Stenografske beleške*. Beograd: Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, 1949.
- *150 godina poljoprivrednoga školstva u Križevcima*. Križevci: Visoko gospodarsko učilište, Srednja gospodarska škola, 2010.
- Богавац, Томислав. *Школство у Србији на путу до реформе: развој школа 1945–1975*. Београд: Институт друштвених наука, 1980.
- Bokovoy, Melissa K. *Peasants and communists: politics and ideology in the Yugoslav countryside, 1941–1953*. Pittsburgh: Pittsburgh Press, 1998.
- Buila, Theodore. „Agricultural Education in Yugoslavia“. Thesis, Ph. D., New York State College of Agriculture, Cornell University, Ithaca, 1968.
- Ciglar, Ivan, Vladimir Heraković, Mato Katičić. *Spomenica Poljoprivredne škole u Slavonskoj Požegi prigodom 80-godišnjice osnutka i rada: 1885.–1966*. Slavonska Požega: Poljoprivredna škola, 1966.
- *Devedeset godina Poljoprivredne škole sa domom učenika: 1923–2013*, priredili Milan Gajić, Milena Petrović. Valjevo: Poljoprivredna škola sa domom učenika, 2013.
- Dobrivojević, Ivana. *Selo i grad. Transformacija agrarnog društva Srbije (1945–1955)*. Beograd: ISI, 2014.
- Гудац-Додић, Вера. *Аграрна политика ФНРЈ и сељаштво Србије 1945–1953*. Београд: Институт за новију историју Србије, 1999.
- Јовановић, Миломир, Богослав Мићаловић. *100 godina Poljoprivredne škole u Kraljevu: 1882–1982*. Kraljevo: Obrazovni centar Kraljevački oktobar, 1983.
- Миливојевић Андрија и др. *Педесет година средње пољопривредне школе у Ваљевоу*. Ваљево: Школски центар за пољопривредно образовање „Бора Атанацковић“, 1972.
- Милошевић, Срђан. „Аграрна политика у Југославији (1945–1953)“. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2016.

- Milošević, Srđan. „The Role of the Yugoslav Popular Front in Implementing Communist-Style Measures in Yugoslav Rural Areas (1945–1953)“. *Tokovi istorije* 3/2018, 63–86.
- Milošević, Srđan. „Yugoslav Society (1918–1991): From the Stagnation to the Revolution“. *Yugoslavia from the Historical Perspective*, ur. L. Perović i dr., Beograd, 349–390.
- Mitrović, Brana, Vladimir Krasić. *70 godina poljoprivredne škole u Leskovcu*. Leskovac: Poljoprivredni školski centar „Slobodan Penezić - Krcun“, 1975.
- *Neki problemi školovanja stručnih kadrova*. Beograd: Savezni zavod za proučavanja školskih i prosvetnih pitanja, 1956.
- Петровић, Стојан. *Сто година пољопривредних школа у Србији 1853–1953*. Београд: Задружна књига, 1956.
- Petrović, Stojan, Mihailo Šunjevarić. *Stručno obrazovanje poljoprivrednih proizvođača*. Beograd: Kultura, 1960.
- *Poljoprivredna škola u Križevcima: prigodom 90-godišnjice rada: 1860.–1950*. Križevci: Poljoprivredna škola, 1950.
- *Средње стручне школе – техникуми у Србији*. Београд: Комитет за средње и ниже стручне школе и курсеве НР Србије. 1948.
- *Средње стручне школе НР Србије*. Београд: Знање, 1950.
- Стојковић, Живан, Хранислав Ракић. *Сто година пољопривредне школе у Лесковцу 1904–2004*. Лесковац: Пољопривредна школа Лесковац, 2004.
- Томић, Светомир Д. *Осамдесет година Пољопривредне школе Александровац – Жупа и путеви пољпривредног образовања: 1925/26.–2005/06*. Александровац: Средња школа „Свети Трифун“, 2006.
- Trouton, Ruth. *Peasant Renaissance in Yugoslavia 1900–1950: a study of the development of Yugoslav peasant society as affected by education*. London: Routledge and Kegan Paul Lt, 1952.
- Велемир, Драган П. *Осамдесет година Пољопривредне школе „Вршац“: 1921–2001*. Вршац: Пољопривредна школа „Вршац“, 2001.
- *Архив за пољопривредне науке и технику*
- *Војвођански пољопривредник*
- *Гласник пољопривредних стручњака НР Србије*
- *Млади задругар*
- *Напредна пољопривреда*
- *Наша стручна школа*
- *Социјалистичка пољопривреда*
- *Тракторист*
- *Savremena škola: časopis za pedagoška pitanja*, 1/1946.

SUMMARY

Srđan Milošević

SECONDARY VOCATIONAL AGRICULTURAL EDUCATION IN YUGOSLAVIA (1945–1953)

ABSTRACT: The article deals with the challenges the secondary agricultural education in Yugoslavia was faced with between 1945 and 1953, which was the most dynamic epoch, in particular with regards to agriculture. The efforts made by the government to meet the challenges, the issues and results of the instruction of the agricultural cadres have been reconstructed on the basis of documentary (archival) sources, newspapers and periodicals, and contemporary professional texts. The said efforts were focused on opening new schools and providing conditions for their functioning. Although considerable results were achieved in the field, they did not meet the urgent needs for the professional cadres, much less fulfilled the ambitious plans.

KEY WORDS: agricultural education, agricultural high schools, Yugoslavia 1945–1953

After the Second World War, the Yugoslav political and economic system was faced with an unprecedented urge for a fast increase of the number of trained professionals. The Five Years Plan (194) put the largest hopes on the instruction of the technicians within the system of the vocational secondary education. Compared to the inter-war period, the number of the vocational high schools drastically increased: from 55 in 1939 to 243 in 1951, and then was reduced to 199. While there were only three agricultural vocational schools in Yugoslavia in the inter-war period, their number also experienced a multiple increase after the Second World War: from three in 1939 to 52 in 1951, and 42 in 1953. The reduction of the number of the vocational schools was, in the first place, the aftermath of their previous unreasonable proliferation.

The vocational agricultural high schools were under the supervision of the republican ministries for agriculture and only in 1952 was the system decentralised, so the local communities and other non-state entities became in charge for those schools. In the period under scrutiny, the major challenges the vocational agricultural schools were faced with were mostly related to all kinds of scarcity: the whole society was extremely poor and plundered by the war, the human resources for the teaching

stuff were also insufficient, textbooks and manuals for many subjects did not exist. The curriculum was under permanent revision and teaching personnel was utterly inexperienced, consisting of young and sometimes too ambitious teachers, who treated the schools as “small faculties”.

Despite all the obstacles and deficiencies, it remains undeniable that many great results were achieved, mostly with regards to the number and social coverage of the students, school network, and educational level of the agricultural professionals, which was by no means satisfactory, but was far better than it would had been without the efforts and resources being invested into vocational agricultural education.